

प्रबोधशिल्पी आवणा भाऊ साठे

२०१९-२०

संपादक

डॉ. डी. बी. ताडेरव

डॉ. सतीश काशत

प्रबोधशिल्पी अण्णा भाऊ साठे

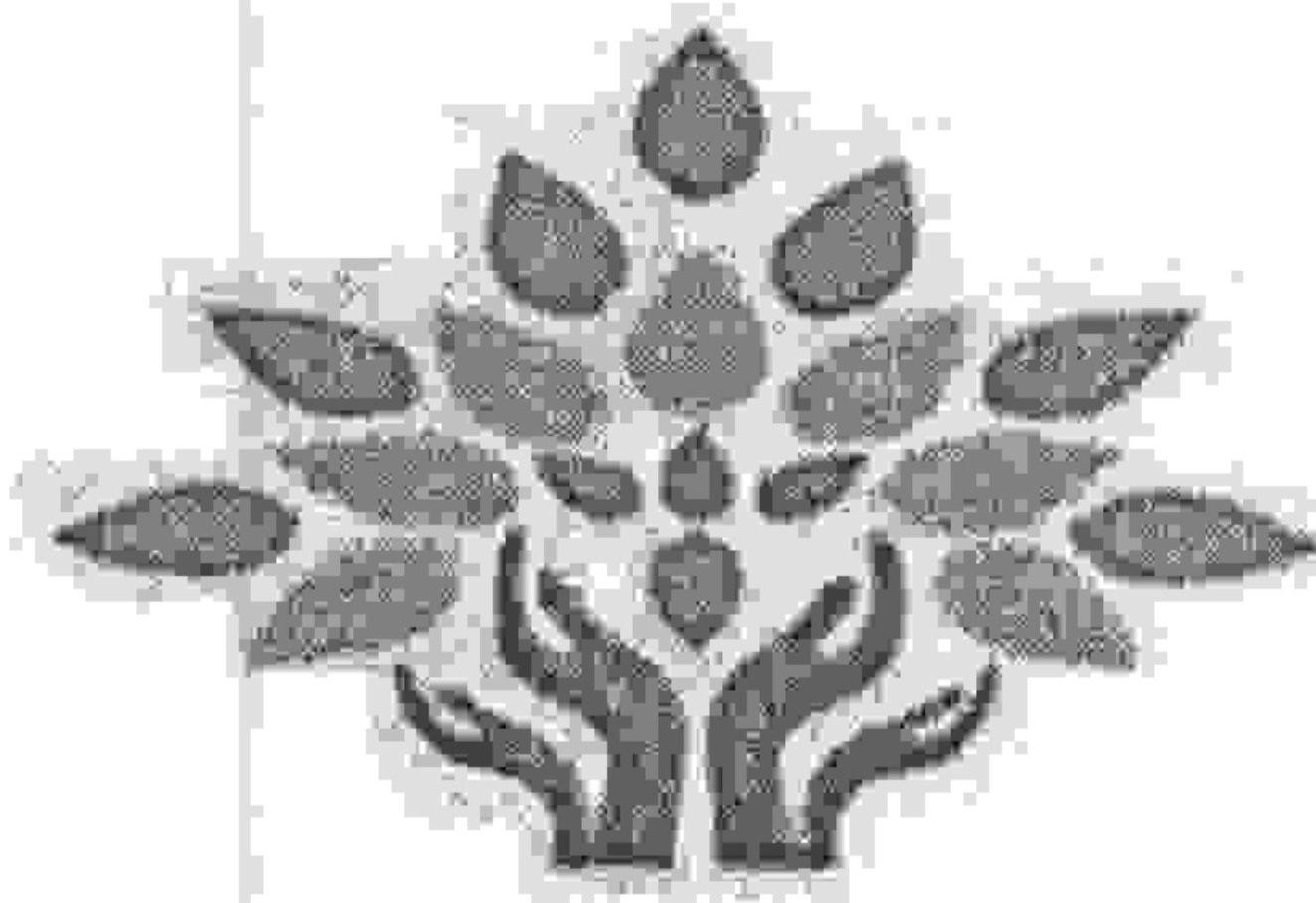
-: संपादक :-

डॉ. डी. बी. ताडेरव

इतिहास विभाग प्रमुख
कला आणि वाणिज्य महाविद्यालय,
फोंडाघाट, जि. सिंधुदुर्ग

डॉ. सतीश कामत

प्र. प्राचार्य व मराठी विभाग प्रमुख
कला आणि वाणिज्य महाविद्यालय,
फोंडाघाट, जि. सिंधुदुर्ग

शिवानी प्रकाशन, पुणे

प्रबोधशिल्पी अण्णा भाऊ साठे
Prabodhshilpi Anna Bhau Sathe

3/569

संपादक

डॉ. डी. बी. ताडेरव, डॉ. सतीश कामत

© सर्व हक्क सुरक्षित

प्रथमावृत्ती

०१ जून २०२०

प्रकाशक

शिवानी प्रकाशन,

हडपसर, पुणे.

मोबा. 9011320659

ISBN- 978-93-85426-56-8

मुखपृष्ठ व अक्षरजुळणी

श्री. संतोष राणे, कणकवली

किंमत

४००/-

(सदरील संपादित ग्रंथात व्यक्त झालेल्या विचार व मजकुराशी
संपादक व प्रकाशक सहमत असतील असे नाही)

अनुक्रमणिका

अ. क्र.	शीर्षक	पृ. क्र.
१	दृष्टी व्यापक करणारा लेखक अण्णा भाऊ साठे डॉ. गिरीश मोरे, कोल्हापूर	१६
२	अण्णा भाऊ साठे यांची शाहिरी - इतिहासाची मुसाफिरी डॉ. सोमनाथ डी. कदम	२२
३	अण्णा भाऊ साठे लिखित स्तालिनग्राडचा पोवाडा : ऐतिहासिक मूल्यांकन डॉ. शितल पंचीकर	२९
४	अण्णाभाऊ साठे यांचे क्रांतिकारक सामाजिक कार्य डॉ. पठाण झेड. ए.	३५
५	थोर आंबेडकरवादी साहित्यसम्राट : अण्णा भाऊ साठे डॉ. सतीश कामत	४०
६	अण्णा भाऊ साठे यांची क्रांतिकारी शाहिरी डॉ. रघुनाथ केंगार	४७
७	अण्णा भाऊ साठे यांचे संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीतील योगदान डॉ. नितेश सुरवसे	५३
८	अण्णा भाऊ साठे यांचे कथालेखन डॉ. भाऊसाहेब मुरलीधर नन्नवरे	५८
९	साहित्यरत्न अण्णा भाऊ साठे : अष्टपैलू व्यक्तिमत्व डॉ. बळीराम गायकवाड	६३
१०	लोकशाहीर अण्णा भाऊ साठे यांची शाहिरी, पोवाडे व वगनाट्ये : एक अभ्यास डॉ. स्वाती रामराव सरोदे	६७
११	अण्णा भाऊ साठे यांचे संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीतील योगदान डॉ. राजेंद्र आत्मराम मुंबरकर	७१
१२	अण्णा भाऊ साठे व कामगार चळवळ डॉ. उर्मिला क्षीरसागर	७७
१३	अष्टपैलू लोकनेते अण्णा भाऊ साठे यांचे संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीतील योगदान : एक ऐतिहासिक अभ्यास डॉ. वंदना राजेश शिंदे	८२

१४	आण्णा भाऊ साठे यांचे ऐतिहासिक पोवाडे डॉ. सुरेश विठ्ठलराव पाथरक, डॉ. संभाजी सोपानराव दराडे	८९
१५	सत्यशोधक अण्णा भाऊ साठे यांचे साहित्य आणि पत्रकारिता डॉ. नितीन रणदिवे	९४
१६	अण्णा भाऊ साठे यांच्या लोकनाट्यातील सामाजिक प्रश्न डॉ. मोहन गोविंद लोंढे	९६
१७	अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातून प्रकटणारे समाज जीवन डॉ. डी. आर. गायकवाड	१०१
१८	बरबाद्या कंजारी कथासंग्रहातील आंबेडकरवादी विचारधारा डॉ. सुशीलप्रकाश यादवराव चिमोरे	१०८
१९	अण्णा भाऊ साठे यांचे संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीतील योगदान प्रा. रसाळ दशरथ रसाळ	११९
२०	अण्णा भाऊ साठे एक बहुमुखी व्यक्तित्व डॉ. प्रविण पांडूरंग घोडविंदे	१२४
२१	अण्णा भाऊ साठे यांच्या कथात्म साहित्याचे लोकतत्त्विय अध्ययन डॉ. नीला जोशी	१३०
२२	अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील वर्गीय जाणीवा डॉ. मारोती तेगमपुरे	१३६
२३	अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील सामाजिक दृष्टीकोन डॉ. बालाजी विठ्ठलराव डिगोळे	१४३
२४	साहित्य सम्राट अण्णा भाऊ साठे यांच्या कादंबऱ्यांवरील चित्रपट प्रा. हमीद उमरअली काझी	१५०
२५	अण्णा भाऊ साठे यांचे वाड.मयीन जीवन डॉ. गणपत गट्टी	१५९
२६	साहित्यसम्राट अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील इतिहासाचे अवलोकन डॉ. किशोर जोगदंड	१६२
२७	अण्णा भाऊ साठे यांचा कामगार विषयक दृष्टिकोन प्रा. मिलिंद बाबूराव थोरात	१६९
२८	अण्णा भाऊ साठे व कैफी आझमी - जनतेचे कलावंत	

२९	आण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील समाज डॉ. सुनिल सुखदेव लोखंडे	१७९
३०	अण्णा भाऊ साठे यांच्या कथांमधील समाजदर्शन डॉ. वर्षा शिरीष फाटक	१८३
३१	आण्णा भाऊ साठे यांच्या कादंबरीतील स्त्री पात्रांचा विविधांगी अभ्यास डॉ. लक्ष्मण गीते	१९०
३२	अण्णा भाऊ साठे यांचे कथासाहित्य आणि समकालीन वास्तव डॉ. भूषण ज्ञानदेव काटे-पाटील	१९४
३३	अण्णा भाऊ साठे : एक थोर साहित्यिक डॉ. विद्या शरद मोदी	१९९
३४	अण्णा भाऊ साठे : आजरामर साहित्याचा निर्माता डॉ. शेख शहाजहान बशीर	२०५
३५	अण्णा भाऊ साठे : एक प्रभावी व्यक्तिमत्व डॉ. अर्चना टाक	२०८
३६	अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील स्त्री चित्रण शेख समरिनबेगम इब्राहिम	२११
३७	अण्णा भाऊ साठे : एक बहुआयामी व्यक्तीमत्व डॉ. राजेंद्र यादवराव बारसागड	२१६
३८	अण्णाभाऊंच्या साहित्यातील स्त्री जीवन डॉ. महादेव सदाशिव डीसले	२२१
३९	अण्णाभाऊ यांची लोकनाट्ये : समाज जागृतीचे ऐतिहासिक कार्य अजयकुमार प्रल्हाद लोखंडे	२२७
४०	अण्णा भाऊ साठे यांचा सामाजिक आणि आर्थिक दृष्टिकोन प्रा. सुर्यकांत प्रभाकर माने, सौ. ईशा जगदीश गोताड	२३२
४१	अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील आंबेडकरी विचारांची प्रासंगिकता डॉ. कहाळेकर सी. एम.	२४०
४२	अण्णा भाऊ साठे यांचे समाज कार्य डॉ. अतुल पद्माकर खोसे	२४८
४३	अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील स्त्री चित्रण श्री. गमेश निठलगन शेळके	२५१

४४	अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील सामाजिक विद्रोह तथा साम्यवादी विचार	डॉ. धिरजकुमार नजान	२५५
४५	अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्याचे स्वरूप	डॉ. गजानन अनंता देवकर	२६४
४६	अण्णा भाऊ साठे आणि संयुक्त महाराष्ट्र चळवळ	प्रा. एस. एन. पाटील	२६८
४७	अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील मुंबई नगरी	डॉ. अनुप्रिया ग्रीष्म खोब्रागडे	२७३
४८	अण्णा भाऊ साठे यांच्या फकिरा कादंबरीतून प्रकट होणारी वैचारिक मूल्ये	डॉ. ढोणे कुसूम बाबूराव	२८०
४९	अण्णा भाऊ साठे यांच्या कादंबरीतील साहसाचे चित्रण	डॉ. बोरसे विनोद बाबूराव	२८४
५०	अण्णा भाऊ साठेचे जीवन आणि कामगार चळवळ	प्रा. राधिका सावंत	२८९
५१	लोकशाहीर अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील स्त्री जीवन	प्रा. चौधरी गोपाल विश्वनाथ	२९३
५२	लोकशाहीर अण्णा भाऊ साठे व त्यांचे सामाजिक तत्वज्ञान	सौ. सरिता दशरथ देशमुख	२९७
५३	अण्णा भाऊ साठे यांचे साहित्य व संयुक्त महाराष्ट्र आंदोलन चळवळीतील योगदान	प्रा. भागवत शंकर महाले	३०४
५४	अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील सामाजिक संदर्भ	डॉ. कालिदास मारुती भांगे	३१५
५५	साहित्यरत्न अण्णा भाऊ साठे : एक चिंतन	डॉ. संजय तुकाराम वाघमारे	३२३
५६	अण्णा भाऊ साठेचे साहित्य समाज परिवर्तनाचे हत्यार	प्रा. किशोर शेषराव चौरे	३२९
५७	संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीत अण्णा भाऊ साठे यांचे योगदान : एक ऐतिहासिक परिशीलन.		३३५

५८	लोकशाहीर अण्णा भाऊ साठे यांची समाजवादी विचारसरणी व लोकजागृती प्रा. सुधाकर निळे	३४०
५९	संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीत अण्णा भाऊ साठेची भूमिका डॉ. ज्ञानोबा तुकाराम कदम	३४९
६०	अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील स्त्री चित्रण प्रा. अर्चना वालचंद बच्छाव	३५३
६१	अण्णा भाऊ साठे यांचे संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीतील योगदान प्रा. जगताप एच. के.	३५९
६२	कादंबरीकार अण्णा भाऊ साठे व महानगरीय कादंबरी डॉ. प्रशांत बा. सूर्यवंशी	३६२
६३	अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील स्त्री चित्रण - एक अभ्यास प्रा. अरुणा गंगाराम पोटे	३६६
६४	अण्णा भाऊ साठे जीवन साहित्य आणि कार्य डॉ. सुषमा शंकरराव प्रधान- घेवंदे	३६९
६५	मराठी साहित्यातील ध्रुवतारा - लोकशाहीर अण्णा भाऊ साठे अक्षय नामदेव चव्हाण	३७४
६६	अण्णाभाऊंच्या कादंबरीतील आवडी : एक बंडखोर नायिका आरती केशवराव गायकवाड	३७८
६७	क्रांतिकारी लेखक अण्णा भाऊ साठे प्रा. सत्येंद्र राऊत	३८४
६८	अण्णा भाऊ साठे व त्यांच्या साहित्यातील स्त्री दर्शन डॉ. प्रगती दिनेश नरखेडकर	३८७
६९	अण्णा भाऊ साठे यांचे साहित्यिक अवलोकन प्रा. एल. एच. पंडुरे	३९०
७०	अण्णा भाऊ साठे यांच्या कादंबऱ्यातील स्त्री डॉ. मयुर सदानंद शारब्रिद्रे	३९५
७१	अण्णाभाऊंच्या शाहिरीतील विद्रोह डॉ. चांदोजी सोपान गायकवाड	३९९
७२	अण्णा भाऊ साठे - एक थोर साहित्यिक डॉ. बाबासाहेब विठोबा माळी	४१०

७३	अण्णा भाऊ साठे एक महान साहित्यरत्न प्रा. कैलास सत्यवान शेलार	४१३
७४	अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील विविध पैलू श्री. कुंडलिक रामचंद्र	४२१
७५	कामगार रंगभूमीवरील अण्णा भाऊ साठे यांचे योगदान प्रा. राजश्री कदम	४२३
७६	अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील मार्क्सवादी प्रेरणा प्रा. दिलीप यशवंत बर्वे	४२८
७७	सत्यशोधक, साहित्य सम्राट, कामगारनेते अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील क्रांतिकारी साम्यवादी आर्थिक दृष्टीकोन डॉ. देवराव सुखदेवराव मनवर	४३७
७८	अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील स्त्री प्रा. विजया नितीन रणदिवे	४४६
७९	अण्णा भाऊ साठेचे कथात्मक साहित्य प्रा. जगदीश पांडुरंग राणे	४४९
८०	लोकशाहीर अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील आंबेडकरवादी प्रेरणा डॉ. देविदास विक्रम हारगिले	४५४
८१	अण्णा भाऊ साठे यांचे 'स्त्री' विषयक विचार सौ. स्नेहलता जगदीश राणे	४५८
८२	अण्णाभाऊंच्या कथा : मनोरंजनात्मक कि प्रबोधनात्मक एक आढावा प्रा. दिनेश जगन्नाथ नहिरे	४६३
८३	अण्णा भाऊ साठे यांच्या निवडक साहित्यातील स्त्री चित्रण डॉ. सोनाली संतोष कदम	४६७
८४	अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील भाषिक वैशिष्ट्ये - एक अभ्यास डॉ. रविराज अच्युत फुरडे	४७२
८५	अण्णा भाऊ साठे यांचा आर्थिक दृष्टिकोन प्रा. युवराज धनाजी खडके	४७९
८६	अण्णाभाऊंच्या वैजयंता कादंबरीतील स्त्री व्यक्तिरेखा प्रा. मल्हारी पवार	४८२

८७	अण्णा भाऊ साठे आणि संयुक्त महाराष्ट्र चळवळ डॉ. केशव अंबादास लहाने	४९४
८८	अण्णा भाऊ साठे यांचे कामगार चळवळीतील योगदान सौ. स्नेहल सुरेश बेलवलकर	४९९
८९	लोकशाहीर अण्णा भाऊ साठे : एक दीपस्तंभ डॉ. मधुकर नवगिरे	५०६
९०	अण्णाभाऊंच्या साहित्यातील पर्यावरण चित्रण डॉ. पी. डी. गाथाडे	५११
९१	अण्णा भाऊ साठे यांच्या 'आवडी' या कादंबरीतील नायिका प्रा. सीमा हडकर	५१६
९२	अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्य लेखनाच्या प्रेरणा बेटकर वैशाली चनबस	५२०
९३	अण्णा भाऊ साठे यांची शाहिरी : एक ऐतिहासिक अभ्यास प्रा. सुमन लक्ष्मणराव केंद्रे	५२५
९४	अण्णा भाऊ साठे यांची संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीतील भूमिका डॉ. किशोर कल्लापा म्हेत्री	५३०
९५	आण्णा भाऊ साठे यांचे ऐतिहासिक पोवाडे प्रा. आप्पासाहेब धोंडीराम कांबळे	५३६
९६	अण्णा भाऊ साठे - वास्तववादी लेखनातुन सामाजिक परिवर्तन सुमीत राजू कुचेकर	५४२
९७	साहित्यसम्राट अण्णा भाऊ साठे यांचे साहित्यिक योगदान डॉ. रंजना आप्पासाहेब कमलाकर	५४६
९८	अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील सामाजिकता डॉ. पोळ हणमंत रामचंद्र	५५०
९९	अण्णा भाऊ साठे उपेक्षित समाजमनाचे जननायक प्रा. अरुण अवचितराव पाटील	५५४
१००	स्टॅलीनग्राडचा पोवाडा : मालक व कामगार एक संघर्ष डॉ. सविता अशोक व्हटकर	५५९

अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील सामाजिकता

डॉ. पोळ हणमंत रामचंद्र

राजा श्रीपतराव भगवंतराव महाविद्यालय, औंध

प्रास्ताविक :

अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्याचा विचार करता त्यांचे साहित्य समाजात परिवर्तनाची अपेक्षा बाळगणारे आहे. समाजात परिवर्तनाची अपेक्षा बाळगत असताना ते आपले विचार सौम्यपणे मांडते. साहित्य आणि समाज यांचे अतूट नाते असते कारण साहित्य हे समाजातून निर्माण झालेले असते तसेच ते समाजासाठी असते. त्याने समाजातील दोषांवर, चुकीच्या चालीं, परंपरावर, विषमतेवर, अंधश्रद्धांवर भाष्य केले पाहिजे. तसेच समाजविकासाचे मार्गही सुचवायला हवेत. एक अल्प शिकलेली व्यक्ती आपल्या असामान्य प्रतिभेच्या बळावर दर्जेदार साहित्य निर्माण करते. चाटेगाव सारख्या खेडेगावात जन्माला आलेल्या अण्णा भाऊ साठे यांनी फारसे शिक्षण नसतानाही रशियापर्यंत आपले साहित्य पोहचविले ही बाब त्यांचे असामान्यत्व अधोरेखित करते. मार्क्सवादी विचारांचा ते आपल्या साहित्यातून विचार मांडतात. कामगार चाळवळीत ते सहभागी होतात. दलितांच्या, शोषितांच्या जीवनावर ते प्रकाशझोत टाकतात. मार्क्सवादी व आंबेडकरवादी विचारधारा त्यांच्या साहित्यातून प्रभावीपणे व्यक्त होते. त्यांचे साहित्य समाजातील तळागळातील व्यक्तींच्या जीवनावर आधारलेले आहे.

शोधनिबंधाचे उद्देश :

- १) अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील मार्क्सवादी विचारांचा प्रभाव स्पष्ट करणे.
- २) अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील वास्तववाद व आंबेडकरवादी विचारांचा प्रभाव स्पष्ट करणे.
- ३) अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील पत्रांचा संघर्ष स्पष्ट करणे.
- ४) अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील रंजनपरता स्पष्ट करणे.

१) मार्क्सवादी विचार :

अण्णाभाऊ १९३२ साली वडिलांसोबत मुंबईला आले. चरितार्थासाठी त्यांनी पडेल ते काम केले. तिथे त्यांचा कामगार जीवनाशी जवळून संबंध आला. १९३६ मध्ये भारतीय कम्युनिस्ट पक्षाचे नेते काँ. श्रीपाद अमृत डांगे यांच्या प्रभावाखाली आल्यावर ते कम्युनिस्ट पक्षाचे क्रियाशील कार्यकर्ते झाले. कम्युनिस्ट विचारांचा प्रभाव पडल्याने मॅक्झीम गोर्की यांचे साहित्य त्यांनी वाचले. या प्रभावातून स्तलीनग्राडचा पोवाडा त्यांनी लिहिला. या

पोवाड्याची ख्याती रशियापर्यंत पोहचली. त्यांनी शाहिर अमर शेख यांच्या सहकार्यातून लाल बावटा हे कलापथक स्थापन केले. स्तालीनग्राडचा पोवाडा हा रशिया व जर्मनी यांच्या युद्धांचे वर्णन आहे. कम्युनिस्ट विचाराचा लढा हा मानवमुक्तीचा लढा आहे हा विचार बर्लिनचा पोवाडा मांडतो.

महारथी झुकोव रशियाचा। वीर वृत्तीचा। सूर्य शौर्याचा।

निनादे नाव जमी त्याचे। भंगवी बुरुज बर्लिनचे।

बांधाया तोरण विजयाचे।

अशा ओजस्वी भाषेत रशियाच्या सैन्याच्या पराक्रमाचे वर्णन आहे. त्यांच्या पोवाड्यात कम्युनिस्ट लढ्याचे वर्णन आढळते. या विचारधारेतून समता, बंधुता निर्माण होईल असा त्यांना विश्वास वाटत होता. 'मुंबईचा गिरणी कामगार' हा पोवाडा गिरणी कामगारांच्या जीवनावर लिहला आहे. लाल बावटा हे कलापथक समाजप्रबोधन व समाजपरिवर्तन हा हेतू समोर ठेऊन सुरु होते. कामगारांना क्रांतीच्या लढ्यासाठी एकत्र करणे हा याचा हेतू असल्याने सरकारने याच्यावर बंदी घातली. ते कामगार वर्गाला शोषित, भांडवलदार, जातीयवादी धर्मांध शक्तीविरुद्ध बंड करायला सांगतात. त्यांच्या साहित्यात शोषितांच्या जीवनाचे वर्णन येते.

वास्तववाद व आंबेडकरी विचारांचा प्रभाव :

अण्णा भाऊ साठे हे दलित कुटुंबात जन्माला आले असल्याने दलित जीवनानुभव त्यांना आले होते. 'फकिरा' ही कादंबरी आंबेडकर यांच्या झुंजार लेखनीस अर्पण केली आहे. यावरून त्यांच्या साहित्यावर आंबेडकरी विचारांचा प्रभाव होता हे स्पष्ट होते. 'जग बदल घालुनि घाव सांगून गेले मला भीमराव' ही ओळ त्यांची प्रसिद्ध आहे. विज्ञाननिष्ठा हा आंबेडकरी विचार त्यांच्या 'डोळा'या कथेत दिसून येतो. या कथेची नायिका अंधश्रद्धेवर आधारलेल्या रुढीला नकार देते. 'मरीआईचा गाडा' या कथेतही अंधश्रद्धा नाकारली आहे. 'सापळा' या कथेमध्ये हरिबा परंपरांचा सापळा तोडतो. 'उपकाराची फेड' या कथेत दलित-दलित संघर्ष रेखाटला आहे. स्वातंत्र्य, समता, बंधुता यांचा पुरस्कार अण्णाभाऊ करतात. त्यांच्या साहित्यात ग्रामीण भागातील साधी भोळी नैतिकता मानणारी माणसे आहेत. त्यांच्या कथेतील बहुतेक व्यक्तिरेखा दलित आहेत. महार, मांग, चांभार, वैदू, डोंबारी, माकडवाले, फासेपारधी, कंजारी अशा विविध जाती जमातींची ही माणसे आहेत. यांच्या जीवनातील वास्तववादी जीवन संघर्ष ते आपल्या साहित्यातून मांडतात.

आपल्या लेखनाबद्दल अण्णाभाऊ साठे 'आवडी' या कादंबरीच्या प्रस्तावनेत लिहतात, मी जे जीवन जगलो जगत आहे नि जे मी अनुभवले आहे तेच मी लिहितो. वास्तवतेला फाजील महत्व देणारा म्हणून काही मित्र माझ्यावर रागवतात पण मी त्यांचा राग मनावर घेत नाही, नि आपला खाक्या बदलत नाही. वास्तवता नि कल्पकता यांचा कसा मेळ घालावा हा एकच प्रश्न माझ्यापुढे उभा असतो माझी माणस मला कुठ ना कुठ

भेटलेली असतात. त्यांचं जगणं मरणं मला ठाऊक असतं, मग मी त्यांचे कल्पनेत पदर जुळवतो एवढेच.^२ त्यांच्या म्हणण्याप्रमाणे ही सर्व माणसे दलित, कामगार, शोषित आहेत यांच्या जीवनाचे वास्तव दर्शन ते समाजाला घडवितात.

संघर्ष :

अण्णाभाऊंच्या साहित्यात जीवनातील मूलभूत बाबींच्या पूर्ततेसाठी व हक्क प्राप्तीसाठी त्यांचे नायक संघर्ष करतात. समाजव्यवस्थेने केलेल्या अन्यायाविरुद्ध ही पात्रे बंड करतात. समतेवर आधारित समाजरचना असावी असे स्वप्न त्यांचे नायक पहातात. शोषकांवर त्यांची लेखनी प्रहार करते. परिस्थितीची कोंडी फोडण्यासाठी ही माणसे आक्रमक होतात.

न्याय मिळविण्यासाठी कथा कादंबरीतील माणसे हाती शास्त्र घेतात. त्यांच्या हातून गुन्हे होतात. ही माणसे नैतिकता बाळगून आहेत. अनैतिक कृत्य करणारांना ती शासन करतात 'वैजयंता' वर 'फकिरा' वर 'निळू मांग' यांच्यावर झालेला अन्याय हा प्रस्थापितांनी आपल्या सामर्थ्याचा वापर करून केलेला आहे. हक्क हिरावले जाणे, अबूवर घाला घालणे यामुळे अपरिहार्य स्थितीत या व्यक्ती बंडखोर बनतात. ही कणखर मनाची माणसे आहेत. आपल्यावरील अन्याय सहन न करता त्याला प्रतिकार करतात.

रंजनपर लेखन :

अण्णाभाऊंनी लाडी, ठासलेल्या बंदूका, केवडयाच कणीस हे कथासंग्रह आवडी कादंबरी यांचे लेखन रंजनाच्या हेतूने झाले आहे. त्यांनी उपेक्षितांचे जीवन समाजासमोर आणले सामान्य माणसाला साहित्य विषय बनविले. त्यांच्या साहित्याबद्दल ज्येष्ठ समीक्षक बाबुराव गुरव लिहितात, अण्णाभाऊंनी मराठी कादंबरीचे पांढरपेशी वळण पार बदलून टाकले आशय आणि विषयाच्या कक्षाही रुंदावून टाकल्या. समाज जीवनातील उपेक्षितांचे रखरखते जीवन आण्णा भाऊंनी बोलके करून टाकले. एवढेच नाही तर माकडाच्या पातळीवर असलेल्या लोकांना साहित्यामध्ये माणसाच्या बैठकीत आणून बसविले अण्णाभाऊंचे मराठी साहित्यावरील ऋण वाचकांनी कसे फेडायचे हाच एक प्रश्न आता उरला आहे.^३ डॉ. बाबुराव गुरव यांनी त्यांच्या साहित्याचे योग्य मूल्यमापन केले आहे. मराठी साहित्यावर अण्णाभाऊंनी केलेले ऋण हे न फिटणारे आहे. रंजनासाठी आवश्यक घटक नाटय, योगायोग, पेक्षकांची इच्छापूर्ती, कल्पनारम्यता त्यांच्या साहित्यात होती. चारणेचा वाघ, डोंगरची मैना, फकिरा असे गाजलेले चित्रपट त्यांनी मराठी रसिकांना दिले. एकूण सात चित्रपट त्यांच्या कादंबऱ्यावर निर्माण झाले व प्रत्येक चित्रपट लोकप्रिय झाला. डॉ. गुरव लिहितात तसे हे ऋण न फिटणारे आहे.

- २) आबडकराच्या विचाराचा प्रभाव त्यांच्या साहित्यावर पडल्याने समता, बंधुता, न्याय ही तत्त्वे त्यांच्या साहित्यात येतात.
- ३) संघर्ष हा त्यांच्या साहित्यातील पात्रांचा स्थायीभाव आहे. न्यायासाठी प्रसंगी त्यांची पात्रे हाती शस्त्र घेतात.
- ४) रंजनाचे घटक नाट्य, योगायोग, कल्पनारम्यता यांची गुंफण त्यांच्या साहित्यात असल्याने त्यांचे चित्रपट प्रसिद्धी मिळवू शकले.
- ५) त्यांनी मराठी साहित्याच्या आशय विषयाच्या कक्षा रुंदावल्या.

संदर्भ :

१. मराठी विश्वकोश
२. अण्णा भाऊ साठे, आवडी प्रस्तावना
३. गुरव बाबूराव, अण्णाभाऊ साठे
४. महेंद्र साठे, समाजसुधारक लोकशाहीर अण्णा भाऊ साठे